

FORDULAT AZ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIÁBAN ÚJ KIINDULÓPONTOK

(Gábor Kálmán)

PERIFÉRIARÓL A CENTRUMBA

A jelenlegi kötetünk új, bővített kiadása a *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (1993) című munkánknak. A könyv kiadása óta eltelt több mint egy évtized az ifjúsági korszakváltásnak mint az ifjúságszociológia alapvető paradigmájának felvetését igazolta. Ennek a szemelvénygyűjteménynek összeállításakor arra törekedtünk, hogy a nyolcvanas évektől magyar fiatalok életében bekövetkezett változások, a perifériáról a centrumba kerülés kihívásai mind elméleti, mind metodológiai szempontból értelmezhetőek legyenek. Úgy gondoljuk, hogy ez a kötet az ifjúságszociológiával foglalkozók számára egyszerre jelenthet kiindulópontot, és adhat alapot az ifjúsági korszakváltás koncepcióval kapcsolatos vitáknak, új, kritikai megközelítéseknek.¹

GENERÁCIÓS SZAKADÉK, KÉT IRÁNYÚ UTCA, ELKÖTELEZETLENEK

A kötet első részének címe az Előzmények, *Margaret Mead: Kultúra és elkötelezettség. A generációk közti új viszonyok a hetvenes években és Kenneth Keniston: Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban* című szemelvényeket tartalmazza. Margaret Mead tanulmánya azt írja le, hogyan alakult a kultúrához való és a generációk közötti viszony, mit jelent a generációs szakadék. Mead azt mondja, hogy a kommunikációs, információs társadalom megjelenése korszakváltást jelent és generációs szakadék jön létre. A generációs szakadék abból fakad, hogy a fiatalok életének természetes velejárója az információ, a számítógép, a globalizáció. A fiatalok érzékelik a változásokat, világra való nyitottság jellemzi őket. A generációk közötti szakadék úgy tűnhet el, ha például a fiatalok mozgalmai megjelennek a felnőttek világában, illetve a felnőttek követni kezdik a fiatalok mintáit. Azaz Mead azt hangsúlyozza, hogy az ifjúsági korszakváltásnak igen fontos eleme az is, hogy a fiatalok mintakövetőkből mintaadókká is válnak. E fejezet másik szemelvényében Kenneth Keniston új szemléletmódot ír le, amelyet az elidegenedés szemléletmódjának nevez. Ez ellentmond a hagyományos amerikai kulturális szemléletnek. Az elidegenedés szemléletmódja nem más mint az én saját világának, és az esztétikum világának megtalálása és/vagy keresése.

¹ A kötet összeállítása, egyáltalán a korszakváltás koncepciójának kialakítása elképzelhetetlen lett volna tanítványaim, munkatársaim nélkül. Ezúttal is szeretném megköszönni segítségét Balog Ivánnak, Dudik Annamária Évának, Jancsák Csabának, Kabai Imrének, Kántor Zoltánnak, Király Erzsébetnek, Matiscsák Attilának, Papp Z. Attilának, Szentannai Ágotának, Veres Valérnak és Vizer Balázsnak, akik időt és fáradságot nem kímélve támogattak munkámban.

KULTURÁLIS FRAKCIÓ KÖVETÉSE, AVAGY PIACKONFORMITÁS – KÉT FORGATÓKÖNYV

A következő rész az ifjúsági korszakváltás elméleteiről szól. Három tanulmányt tartalmaz. *Jürgen Zinnecker: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához*, valamint *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások című tanulmányait és Lynne Chisholm: Élesebb lencse vagy új kamera?* című munkáját.

Zinnecker Bourdieu alapján arról ír, hogy új ifjúsági korszak – az iskolai ifjúsági korszak – jön létre. Feltételezése szerint a fiatalok életének alakításában a kulturális osztályfrakciók válnak meghatározóvá, s a gazdasági osztályfrakciók háttérbe szorulnak. Zinnecker szerint az ifjúság mint önálló réteg jelenik meg, amely az ifjúsági életszakasz kitolódásával párosul. A kötetben közölt másik tanulmányának „Megalapozott feltételezések” című második fejezetében a gyermekkort, ifjúkort, olyan életszakaszként definiálja, melyet a bizonyítványok megszerzésének kényszere határoz meg. A bizonyítvány megszerzési kényszer növeli a konkurenciaharcot. Ez eleve meghosszabbítja az ifjúsági életszakaszt. Az ifjúsági életszakasz változásai összefüggnek a foglalkoztatás világának válságával. Zinnecker Ulrich Beck nyomán hangsúlyozza, hogy a fiatalok helyzetét egyre inkább meghatározza, hogy az állandó foglalkoztatás mellett egyre inkább elterjed a rész- és alkalmi munka, melynek során a karrier egyre inkább az egyéni életutak sokféleségét, az individualizáció és az ifjúsági életszakasz elválaszthatatlanságát eredményezi.

Lynné Chisholm megkérdőjelezi a fiatalok kulturális frakció követésének kizárólagosságát és a szabadidős forgatókönyv mellett nagy súlyt helyez a munkanélküliségi forgatókönyvre is. Elsősorban angol szociológusok eredményei alapján kiemeli, hogy a fiatalok tömeges iskolai korszakba lépése, az iskolában eltöltött idő tömeges kitolódása ellenére nem csökken, sőt egyre inkább állandósul a kétharmados társadalom, azaz a fiataloknak mintegy egyharmada könyörtelenül kirekesztődik a középosztályosodási folyamatból, és a társadalom alatti osztály tagjaként újratermelődik.

AZ IFJÚSÁGI PROBLÉMA ÚJRAKÖZÖLÉSE – KÖZÉPPOSZTÁLYOSODÁS ÉS/VAGY KIREKESZTÉS

A harmadik részben *Phil Cohen: Az ifjúsági probléma újragondolása* című tanulmányában egyszerre nézz szembe azzal a ténnyel, hogy a fiatalok helyzetét egyaránt meghatározza középosztályosodási folyamat, illetve abból való kirekesztődés: A középosztályosodással fellazul a közösségi hálók hagyományos osztálykötődése, csökken az örökség kódjának összehangoló szerepe. Phil Cohen hangsúlyozza az ebből fakadó ifjúsági kultúrák új típusú tanonckodást kínálnak. Ez új távlatot nyithat, mondja, többek között a munkanélküli fiatalok előtt is. A gyenge közösségi hálók kiszabadíthatják a fiatalokat az erős kollektív; (például a munkanélküliség) tudat bénító hálójából.

A HAGYOMÁNYOS OSZTÁLYSTRUKTÚRA FELBOMLÁSA – IFJÚSÁGCENTRIZMUS-ETNOCENTRIZMUS

A negyedik rész az *Ifjúságcentrizmus és ifjúsági kultúra* két tanulmányt tartalmaz: *Meredith Watts és Jürgen Zinnecker: Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*, illetve *Paul E. Willis: A kábítószer használat kulturális jelentése* című munkákat, továbbá egy részletet *Michael Brake Az ifjúsági kultúrák összehasonlítása* című könyvéből. Ezek az írások alapjait képezik a korszakváltás következményeinek, a növekvő ifjúsági identitás, az egyre nagyobb szerepet játszó ifjúsági kultúra empirikus vizsgálatának.

Az osztálystruktúra felbomlása, az oktatási expanzió, az örökség kódjának karrier kóddal történő felváltása a munkásfiatalokat érintette leginkább, nem véletlen tehát, hogy az ifjúsági kultúrák elsődlegesen a munkásosztály felbomlását kísérő középosztályosodáshoz köthetők Zinnecker-Watts féle ifjúságidentitást mérő ifjúságcentrizmus skála alkalmazása során pedig a kutatók arra döbbennek rá, hogy a növekvő ifjúsági identitás egyaránt lehet az alternativitás, a tolerancia, illetve a növekvő etnocentrizmus, az agresszivitás és intolerancia hordozója. Willis – más megközelítésben ugyan mint Zinnecker és Watts – arra hívja fel a figyelmet, hogy a növekvő ifjúsági identitás és ezzel összekapcsolódó ifjúsági kultúra egyrészt tágitja a fiatalok kulturális szabadságát, és növeli a fiataloknak a alternatív kultúrákhoz jutásának esélyeit. Másrészt viszont a fogyasztás által indukált szabadság, a fiatalok ketrecévé válik, soha nem látott mértékben megnövelve a fiatalok sebezhetőségét, veszélyeztetettségét.

GIDENNS ÉS BECK – AZ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA ÚJ LÁBAKRA ÁLL – INDIVIDUALIZÁCIÓ-ÉLETUTAK

Az ötödik részben az ifjúsági életutakkal kapcsolatos tanulmányok találhatók. Clair Wallace:- Jones Gill könyvének részlete az ifjúsági életutak vizsgálatánál két nagy elméletre hívja fel a figyelmet Ulrich Beckére és Anthony Giddensére. Beck individualizációs elmélete igen nagy hatással volt az ifjúságkutatásra. Szerinte a kockázati társadalomban, a rizikó minden szinten nőtt, nem csupán a legalacsonyabb szférában. „Beck szerint – hangsúlyozza Wallace – az egyének döntéseik kockázatának csökkentésére irányuló erőfeszítései során, elfordulnak addigi osztálykultúrájuktól, amely immár nem nyújt semmit, és nem várhatnak támogatást a tradicionális családi kötelékektől sem; ilyenformán arra kényszerülnek, hogy egyéni utakon próbálják meg személyes, ambícióikat valóra váltani. A faji, nemi, osztály, stb. egyenlőtlenségek már nem annyira átfogóak, és így az élet »biográfiai tervezetté« válik. Beköszöntött a versenyorientált világ, amelyben az individuumok saját céljaik elérésére törekednek. A családi

élet megváltozott, hagyományos formái megszűnnek; a családtagok egyéni termelési és fogyasztási mintákat követnek. Ez a nézőpont eltér a marxi és a weberi elméletektől, amelyek a családot a kenyérkereső férfi által irányított termelési és fogyasztási egységnek tekintik. Ellentmond ugyanakkor azoknak a frissebb munkáknak is, amelyek a családon belüli együttműködési szinteket elemzik. Beck elméletében a családban élő fiatalok erőteljesen »emancipálódtak«, de ez az emancipáció veszélyeket hordoz magában.”

Giddens – emeli ki Wallace – szintén a családi viszonyok változásainak kontextusába helyezi mondanivalóját, de a családi kapcsolatokat Becktől eltérő módon értelmezi. Staceyt idézi (Stacey 1990), aki kimutatja, hogy az egyének, bár érzékelik a tradicionális családi minták felbomlását és az ezzel járó kockázatokat, mégis „egy átfogó intézmény-újjaépítési folyamat keretében a családi viszonyok új formáinak megteremtésére törekednek.” Új családok születnek, amelyek azonban már nem az előre meghatározott nemek szerinti megosztottság mentén szerveződnek; a válások szintén új családhalmozatok forrásává válnak. Ez a folyamat, amely távolról sem az individualizációból fakad, új létformákat teremt: egyének „nem húzódnak vissza külső társadalmi térből, hanem merészen beilleszkednek” (Giddens 1991: 177). Giddens véleménye az, hogy az élet nem is annyira „biográfiai”, hanem inkább „reflexív projektum”. Átmeneti korszakai – mint amilyen a serdülőből felnőtté válás folyamata – megkövetelik, hogy a változó egyént a személyes és a társadalmi módosulások reflexív összekapcsolási folyamatának részeként is vizsgáljuk (1991: 33).

ÉLETUTAK ÉS EGYENLŐTLENSÉGEK – ÚJ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA

A két megközelítés az ifjúságszociológia újrafogalmazását teszi lehetővé, amely a globalizáció, a kockázati társadalom keretében egyaránt tekintettel van az életfolyamatokra és társadalmi egyenlőtlenségekre. Ezzel végképpen az ifjúságkutatás központi kérdésévé válik az ifjúsági korszakváltás kérdése, az ifjúsági életszakasz megváltozásának kérdése, melynek egyik legfontosabb kísérő jelensége a fiatalok individualizálódása, amely a legszembetűnőbben a fiatalok korai önállósodásában mutatkozik meg. A korai önállósodás a szabadidő tevékenységhez kapcsolódik, ilyen életeseményekben mutatkozik meg, mint például az első önálló szórakozás, az egyedül jövés-menés, és ide tartozik az első szexuális tapasztalat megszerzése is.

A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Ulrich Beck írja, hogy „a gazdasági szintek eltolódásával (gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb.) a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek, a „rendi” színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia modelljét aláássa, valóság tartalmát pedig mindinkább kérdésessé teszi.” (Beck 1999)

NORMÁL ÉS VÁLASZTÁSOS ÉLETRAJZ – SZAKÍTÁS WEBERREL ÉS MARX-SZAL – BIOGRÁFIA AVAGY REFLEXIVITÁS

Az ifjúságkutatásokban a kilencvenes években a fiatalok életpályájának alakulását vizsgálva két markáns vonulatot említenek: a „normalizált életrajzot”, és az életesemények komplexitását és felcserélhetőségét inkább megengedő „választásos életrajzot”. A vizsgálatok azt mutatták, hogy „egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a „normalizált életrajz” és a közép és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a „normalizált” életrajz eltűnt volna. – hangsúlyozza *Manuela du Bois-Reymond* ebben a fejezetben közölt tanulmányában. Az életesemények alakulását vizsgálva a 15-29 éves fiataloknak több mint fele „elkötelezetlen” az iskolai, munka és családi státusz utak vonatkozásában, illetve az egyéni életrajzoknak sokfélesége, sokszínűsége alakult ki. „Ahogy az életrajzi gondolkodás és az egyén életének megélése – a felelőséggel felruházott egyén cselekvése, a személyes életút kialakítása – az elmúlt kétszáz évben felülről lefelé haladva érvényre jutott a társadalom rétegeiben, miközben a dolgozók széles rétegeit is elérte, úgy hatja át most az ifjúkort az életvezetés individualizálódó folyamata és az ezt kísérő eszmék (hasonlóan, ahogy kezdi számos nő életvezetését és életútját meghatározni).” – emeli ki *Werner Fuchs*, akinek tanulmánya a kötetben először jelölte ki, az ifjúságkutatás új megközelítési módjának metodológiai keretét is.

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA KORSZAKVÁLTÁSA ÉS MAGYARORSZÁG

A hatodik rész az ifjúsági korszakváltás kezdetét tárgyalja a kilencvenes évek Magyarországon. *Gábor Kálmán – Molnár Péter: Az ifjúsági kultúra korszakváltása* című tanulmányban a magyar és német fiatalok összehasonlító vizsgálata során először alkalmaztuk Zinnecker, Mead ifjúság autonómiájára és az ifjúsági életszakasz kitolódására vonatkozó elméletét és a következő kérdésekre kerestünk választ: „1. Mennyiben érvényes még a klasszikus ifjúsági modell két szélsőséges pólusa: a munkás ifjúsági és középosztálybeli ifjúsági modell leírása az indusztriális magyar és a posztindusztriális nyugatnémet társadalomban? 2. Mennyiben határozható meg a fiatalkor és a felnőttkor határa a munkába állás és a szakképzettség megszerzésének időpontjával, illetve az ifjúsági hétköznapi kultúra más biografikus eseményeivel. Hol figyelhető meg e normarendszer tipikus bomlása és átalakulása?” *Az Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében* című tanulmányban leszögezzük, hogy „Az ifjúsági korszakváltás az ál-

lamszocializmus alatt késleltetett volt. Következésképpen sajátos »házi készítmények« jöttek létre. Ezért a posztkommunista átmenet során számítanunk kell olyan konfliktusokra is, amelyek a nyugat-európai fejlődés során nem keletkeztek, tehát a nyugat-európai fejlődés mintája alapján nem kezelhetők.” Azaz úgy gondoltuk, hogy a társadalmi átalakulással felgyorsul Magyarországon az ifjúsági korszakváltás, amelyet nemzetközi összehasonlításban, napjaink divatos terminusával a globalizmussal, globalitással összefüggésben (Beck 1997) kell vizsgálni, de figyelembe kell venni Kelet – Közép – Európa »házi készítményeit”, nevezetesen azt, hogy ebben a térségben szocializmus volt. Ezekre a »házi készítményekre” különösen fontos tekintettel lennünk a fiatalok politikai kultúrájának és politikai cselekvésének vizsgálatakor.

A FORDULAT TÉZISEI – GLOBALIZÁCIÓS SZOCIOLÓGIA – KVANTITATÍV ÉS KVALITATÍV MÓDSZEREK EGYÜTTES HASZNÁLATA

Az ifjúságkutatásban szükséges fordulat téziseit összegeztük *Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években* című tanulmányunkban. Hangsúlyoztuk, hogy »szembe kellett nézni azzal az új jelenséggel, hogy modernizálódásnak és globalizációnak kísérője a »kettészakadt társadalom»: ahol az egyik oldal a fiatalok mobilitásának az ötvenes éveket idéző megnövekedését, a másik oldal pedig a munkanélküliségnek szinte megszüntethetetlen állandóságát jelenti.” Kiemeltük, hogy »az ifjúság csak nemzetközi összefüggésben vizsgálható, mindenekelőtt azért, mert az ifjúságot közvetetten ellenőrző fogyasztói-szolgáltatói iparnak, és a mass médiáknak a nemzetköziség, a globalizáció az egyik legkarakterisztikusabb vonása.”

Továbbá fontosnak tartottuk, hogy »nem elegendők a kelet–nyugati, szükségesek a kelet–keleti vizsgálatok is”

Kiemeltük, hogy »Az ifjúsági korszakváltás az ifjúságkutatásban mind elméleti, mind metodológia szempontból váltást tesz szükségessé. Középpontba kerül a kulturális oldalról való megközelítés akár a szociális szempontok rovására, és középpontba kerül a fiatalok önálló kultúrájának és társadalmi, politikai orientációinak és cselekvésének, illetve azok összefüggését magyarázó ifjúságcentrizmus vizsgálata.”

Végül hangsúlyoztuk: »A társadalom kettészakadásának tényével való szembenézés nemcsak azt jelenti, az ifjúságkutatásnak nagyobb súlyt kell fektetni a fiatalok munkanélküliség, migráció, kivándorlás stb. vizsgálatára, de nagy hangsúlyt kell fordítani az ifjúság korszakváltás olyan negatívumaira, mint az agresszív ifjúsági kultúrák és az etnikai konfliktusok összekapcsolódására, illetve azok politika felé elmozdulásából származó, olyan a fiatalok körében megjelenő társadalmi orientációkra és politikai cselekvési formákra, amelyek a demokráciát veszélyeztetik”

A fejezet *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás* című tanulmány a kilencvenes évek lokális vizsgálatainak, illetve a kilencvenes évek közepén elkezdődött fesztiválkutatáson alapul.

Ebben a tanulmányban a társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra összefüggésében három hipotézist fogalmaztunk meg:

„Az egyik, hogy a demokrácia és szabadság kiteljesedésével a kulturális tőke felértékelődik, ami az ifjúsági kultúrában a szabadság, a tolerancia, a másság elfogadásának értékre épülő alternatív ifjúsági kultúra dominanciáját eredményezi.

A másik hipotézis, hogy a piac kiépülése kettészakítja a társadalmat, amely a fiatalokra rendkívül erőteljesen hat, hiszen a fiatal munkanélküliek aránya igen magas lesz, a fiatalok egyre nagyobb arányban válnak vesztesé, illetve a kockázatvállalás igen nagymértékben megnövekszik. A fiatalok mindenekelőtt a hátrányos helyzetű települési, etnikai csoportjaik – könnyen bekerülhetnek a kettészakadt társadalmat jellemző »társadalomalatti« rétegbe. Kibontakozik, felerősödik materiális értékre épülő fogyasztói kultúra mellett, az agresszivitást központba állító agresszív ifjúsági kultúra, illetve a világtól menekülő irracionálisok, misztikumok értékorientációját hordozó ifjúsági kultúra.

A Diáksziget példáján mutatjuk be a harmadik hipotézist, a jövődombeli középosztály ifjúsági kultúrájának kialakulását, amely ifjúsági kultúra a piackonform fogyasztói és az alternatív kultúra ötvözete. Ez összefügg azzal a változással, amely a kilencvenes években bekövetkezett, melynek lényege mind a munka, mind a szabadidő-tevékenység intenzitásának emelkedése. Rámutatunk továbbá arra, hogy a fiatalok nonkonformitását ma már nagymértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik, melyek keverednek az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott mintákkal.”

IRODALOM

1. BECK, U. (1986): *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt, Suhrkamp, magyarul: ULRICH BECK (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Kiadó
2. BECK, U. (1987): 'Beyond status and class' In.: W. Mega, et. Al. (eds) *Modern German Sociology*, Columbia, Columbia University Press, magyarul: ULRICH BECK (1999) *Túl renden és osztályon?* In.: A társadalmi rétegződés komponensei. [Szerkesztette: Angelusz Róbert]. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468
3. BECK, U. (1997): *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung* Frankfurt, Suhrkamp, magyarul: ULRICH BECK (2005) *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – Válaszok a globalizációra*. Szeged, Belvedere
4. GIDDENS, A (1991): *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, Polity Press
5. STACEY, J. (1990): *Brave New Families*. New York, Basic